



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

616.91

բ-91

3210

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. Ա.

№ 1.

ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՂԽԱՏԱՄԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԺ. ԱՐՏ. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԵՐ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

Ի. Ն. ՍԿՐԻՊՏՈՐՈՎԻ ՏՊԱՐԱՆ

1891.

Handwritten signature

616.91

ՀԲԵՏԱՐԵԿՈՒԹԻՒՆ Գ. Ա.

R-91 uy

№ 1.

ՄԻ ԲԱՆԻ ԽՕՍԲ ՎԱՐԱԿԻԶ ՀԻՒԱՆ-
ԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ:

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՑ

ԲԺ. ԱՐՏ. ԲՈՒԿՈՒՂԵԱՆ

3452
35970

2002

Ս. ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԳ.
ՏՊԱՐԱՆ Ի. Ն. ՍԿՈՐՈՒՐՈՒՄ
1891.

2010



1655/1

Довожено цензурою. С.-Петербургъ, 18 марта 1891 года.

Типографія Н. Н. Сорогождова (Надеждинская, 43).

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍՔ ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՒԱՆՔՈՒ- ԹԻՒՆՆԵՐԻ ԳԷՄ:

Առաջաբան.

Մեր գիւղերում ամենայն տարի պատահում են բազմաթիւ վարակիչ հիւանդութիւններ, որոնց զոհ են գնում շատ մարդիկ, գլխաւորապէս երեխաներ: Այդ հիւանդութիւնների տարածուելու գրւխաւոր պատճառն այն է, որ մեր ժողովուրդը չբռնէ դրանց առաջն առնելը կամ առաջն է առնում այն ժամանակ՝ երբ արդէն ուշ է: Ասենք թէ մէկ երեխայ վարակւում է բզացաւով. եթէ նրան իսկոյն հեռացնեն առողջներից և պահեն առանձին՝ այն ժամանակ հիւանդութիւնը հէնց այդ մէկով էլ կանցնի, բայց մեզ մօտ այդպէս չեն անում: Մէ-

*

կը հիւանդանում է, նրա հետ խառնը-
ւում են առողջներ և նրանք էլ հիւան-
դանում և ահա այսպիսով՝ վարակւում
է ողջ գիւղը: Այս պատճառով ես ու-
ղում եմ խօսել մի քանի գլխաւոր վա-
րակիչ հիւանդութիւնների մասին, որ գո-
նէ մինչև բժշկի գալը ծնողները կարո-
ղանային օգնել հիւանդին, որովհետեւ
պատահում է շատ անգամ որ բժիշկը
հեռուէ բնակւում գիւղից կամ գիւղում
բոլորովին բժշկ էլ չըկայ: Մարդ սար-
սափում է, երբ իմանում է, որ հարիւ-
րից վաթսուէն-եօթանասուէն հոգի զոհ են
գնում վարակիչ հիւանդութիւններին և
որի գլխաւոր պատճառն այն է, որ մեր ժո-
ղովուրդը չըգիտէ այդ հիւանդութիւն-
ների առաջն առնելը կամ դիմում է
այնպիսիներին, որոնք ոչ թէ բժիշկ,
այլ անկիրթ, տգէտ և բոլորովին ա-
նողսում մարդիկ են...

Ա. ԲՆԴԱՅԻՆ:

5 Մարտի 1890 թ.

Ս. Պետերբուրգ.

Ա. ԲՆԴԱՅԻՆ (ԴԻՖԹԵՐԻԿ).

Այս հիւանդութիւնը յայտնի էր
մարդկանց հին ժամանակները: ԲՆԴԱ-
ՅԻՆը այսպիսի մի հիւանդութիւն է.
հիւանդի բուժն ուղտւում է, մաղասային
թաղանթի վրա և քթի մէջ դուրս են
գալիս մուգ-մոխրագուն փառեր, հիւան-
դը ջերմում է և թուլանում: Հիմա ա-
սեմ՝ թէ ինչ բան է այդ մաղասային թա-
ղանթը և այն նշանման խուլերը, որոնց
վրա նստած են դիֆտերիաի փառերը:
Եթէ ձեր մատը մոցնէք հիւանդի բե-
րանը և նրանով տանէք ու բերէք՝ թշի
ներսի մասը տափակ, թաց ու լարծուն
է, պատճառն այն է, որ բուզքը, քթի և
թշի ներքին մասերը ծածկուած են մի
տեսակ թափանցիկ թաղանթով, որ-
տեղից դուրս են գալիս խորիւ և մա-
ղաս և այդ պատճառով նրան կոչում
են *ճաղասային թաղանթ* (слизистая оболочка):

Եթէ մէկի բերանը բաց անէք, արտասանել տաք և նայէք նրա բուզը, կը տեսնէք, որ լիզուակի ետեւից ու նրա երկու կողմից երևում են նշի նման փոքր խուլեր, որ նոյնպէս ծածկուած են մաղասային թաղանթով և շատ նմանութիւն ունեն նշի հետ դրա համար դրանք կոչւում են նշանաւ խուլեր:

Վիժտերի տի պատճառները: Երբ արդէն փաստ է, որ դիժտերի տի գլխաւոր պատճառը մի տեսակ ամէնամանր կենդանիներ են, որոնց միայն խոշորացուցով կարելի է տեսնել սրանք կոչւում են միկրօֆիլներ: Վիժտերի տով առհասարակ հիւանդանում են երեխաները: Եւ այց շատ անգամ հիւանդանում են և երիտասարդ մարդիկ: Վիժտերի տը պատահում է գլխաւորապէս ցուրտ և խոնաւ ժամանակները, որովհետեւ այդ ժամանակն է լինում առհասարակ հարբուխ հիւանդութիւնը, իսկ յայտնի է, որ վարակիչ թոյնը կաչում է հիւանդացած տեղերին և հարբուխով հիւանդացած բոլոր հեշտութիւնով կաչում է դիժտերի տի թոյնը:

Վիժտերի տի նշանները: Եթէ մէկը վարակուեցաւ դիժտերի տով, երեք-չորս օր, մինչև անգամ երկու շաբաթ ոչ մի բանով չէ կարելի ստուգել հիւանդութիւնը: Եւ դ ժամանակը կոչւում է քաթուկ ժամանակ:

Վորանից յետոյ սկսում է սաստիկ ջերմ, հիւանդը անուշք է, դէն է տալիս, թշիւը կարմրում են, շրթունքները չորանում, ճաքճքում են, աչքերը փայլում են: Եթէ այս ժամանակ նայէք հիւանդի կոկորդին՝ կրտսնէք, որ նրա միջի մուգ-կարմիր նշանման խուլերը մեծացել, ուռել են, համարեա ծածկում են կոկորդի անցքը: այդ խուլերն ու մաղասային թաղանթը ծածկուած են դիժտերի տի պղտոր-դեղնագուն փառերով: Տնտի տակի խուլերը նոյնպէս ուռչում են. կուլ տալ նա դժուարանում է, նրա ձայնը կտրւում է, կարծես թոռն է խօսում, ախորժակը կորցնում է, բայց խմել սաստիկ ուզում է: Եթէ այս ժամանակ հիւանդութիւնը չսաստկացաւ, առողջանալ շուտով կարելի է, բայց միշտ այդպէս չէ լինում: Չերմը քա-

նի զնում՝ սաստկանում է, խուլերն ուռ-
չում են, այնպէս որ կարող են մինչև ան-
գամ խեղդել հիւանդին: Եւստ անգամ
պատահում է այսպէս. հիւանդը լաւ է
զգում իրան, բայց մէկ էլ տեսնես՝ յան-
կարծնրա դրութիւնը փոխւում է դէպի
վատը և պատահում է մինչև անգամ, որ
մեռնում է: Այդ դիֆտերիա մի սաս-
տիկ տեսակը, որը կոչւում է Ֆլու-
դիֆտերիա, սա այսպէս է լինում. կո-
կորդի մէջ նստած են լինում սաստիկ
հոտած փառեր, այնպէս որ հիւանդի
մօտ դժուար է նստել. նրաքթից կաթում
է հոտած ու փտած հեղուկ, շրթունք-
ները ճաքճքում են, ճաքճքուած տեղի-
րից հոսում է արիւն, լեզուն չորանում
է և նրա ծայրերը կարմրում են, հիւան-
դը մոռացուած դրութեան մէջ է լինում.
նրա ձեռքերն ու ոտները սառն են, միշտ
փորը լուծում է, այնպէս որ վերջիվեր-
ջոյ հիւանդը մեռնում է:

Փառերը կոկորդի մէջ լինում են և
ուրիշ հիւանդութիւնների ժամանակ,
և չը սխալուելու համար պէտք է գիտե-
նալ, որ բզաղաւի փառերը լինում են

մուգ-մոխրագուն կամ ցեխագուն, բայց
ուրիշ հիւանդութիւնների մէջ նրանք
սպիտակ կամ դեղին են լինում: Այցի
դորանից՝ եթէ փետուրով առնես բզա-
ցաւի փառը, նա դժուարութիւնով է
առնւում, իսկ եթէ պոկես, այն ժամա-
նակ տեղը մնում է փոքրիկ վէրք, որ-
տեղից հոսում է արիւն, իսկ ուրիշ կոկոր-
դային հիւանդութիւնների ժամանակ
հիշտութիւնով կարելի է վերցնել փա-
ռը: Հիւանդի բուզը նայելու ժամա-
նակ պէտք է զգուշ մնալ, որ հիւանդը
դուրս չըհաղայ նայողի երեսին: Պա-
տահում է երբեմն՝ որ հիւանդի փորը
լուծում է և մինչև անգամ նքացնում
(արիւնով է լուծւում), փորը ուռչում,
ցաւում է, ցաւում է նոյնպէս լեարդը,
փայծաղը և սիրտը, այնպէս որ ձեռ-
քերը, երեսնու ոտները ուռչում են և շատ
անգամ էլ պատահում է կաթուած—
ոչ միայն կոկորդի, այլ և ձեռքերի ու
ոտների,— հիւանդը դժուարութիւնով
է շնչում ու կուլ տալիս, ձեռքերն ու ոտ-
ները նրան այլ չեն հնազանդում: Այդ
կաթուածը երեւան է գալիս կամաց-

կամաց, առհասարակ՝ դիֆտերիտի փառերիկորչելուց երեք շաբաթ յետոյ: Բաղդաւորապէս՝ դիֆտերիտի կաթուածը երկար չէ տևում, շատ սակաւ անգամ միայն տևում է մի քանի ամիս: Հիմա հարց է, թէ ինչ պէտք է անել դիֆտերիտի ժամանակ, ի՞նչ պէտք է անէ վարակուածը, ի՞նչ պէտք է անէ դեռ ևս չը վարակուածը:

Հէնց որ երեան է գալիս դիֆտերիտը, իսկոյն պէտք է հիւանդին բաժանել առողջներէից, որովհետեւ դիֆտերիտի թոյնը կարող է անցնել պատերին և այլ առարկաներին, մինչև անգամ օդին, այնպէս որ՝ այդ ժամանակ ոչ միայն հիւանդն է վարակիչ, այլ և սենեակը: Մինչև անգամ հիւանդի առողջանալուց յետոյ՝ չի կարելի իսկոյն նրա սենեակը մտնել, մինչև որ նա չը մաքրուի, չըլուացուի, քամով չը տրուի: Փոքր ինչ յետոյ այստեղ գրուած կըլինի թէ ինչպէս պէտք է մաքրել բնակարանը որ նա այլ ևս վարակիչ չըլինի: Առաջուց պէտք է ասեմ, որ չի կարելի անպատճառ առողջացնել հիւանդին, պատահում է, որ տասը հիւանդից մեռնում է

մէկը, պատահում է մինչև անգամ, որ մեռնում են եօթը-ութը: Ինչ և իցէ՝ երբ իմացաք, որ ձեր հիւանդը դիֆտերիտ ունի, իսկոյն նրան պէտք է առանձին սենեակում պառկեցնէք (այնտեղ պէտք է պառկեցնէք և բոլոր դիֆտերիտով վարակուածներին): Յետոյ կոկորդը մաքրելու համար՝ պէտք է դնէք նրա վրա տաք խմորացրած կտաւատի սերմ՝ կամ շաղախած մանանեխ: Այն երեխաներին, որոնք կարող են մաքրել կոկորդը, պէտք է տալ ողողելու համար մի տեսակ աղ, որ ծախւում է դեղատներում և որը կոչւում է *բերտոլետայա սոլ* (бертолетовая соль), կարելի է տալ և բորակ (бура): Այս դեղը պէտք է պատրաստել այսպէս. պէտք է մէկ թէյի գդալ բերտոլետան աղ կամ բուրա խառնել մի մեծ թէյի բաժակով ջրի մէջ և դրանով ողողել օրը տասը-տասերկու անգամ կոկորդը: Բայց այն շատ փոքր երեխաները, որոնք չեն կարող ողողել, նրանց համար պէտք է դեղը պատրաստել այսպէս. առնել կէս թէյի գդալ բերտոլետան աղ և խառնել երկու թէյի

բաժակ ջրի մէջ, դնել մէջը մի կտոր շաքար և տալ երեխային խմելու ամէն մի երկու ժամից յետոյ մի թէյի գդալ, բայց լաւ կըլինի առաջուց խմացնէք երեխային կաթ և յետոյ դեղը, որովհետեւ անօթի փորով բերտօլետեան աղը ֆլաստակար է: Աւեցեօթ տարեկան երեխաներին այսպիսի դեղ կարելի է տալ. առնել մի թէյի բաժակ ջուր և մէջը կաթեցնել տասը կաթիլ Կաթիլ և դրանով ողորդել բուզը, բայց չըկուլ տալ դեղը: Լաւ է նոյնպէս մի պղնձով հողացրած տաք ջրի մէջ դնել մէկ գդալ պէպի-րապ (բեհկնույ իւղ) և այդ պղնձից գոլորչին (բուղը) շնչել: Արեւի նոյնպէս անել այսպէս. սաստիկ տաքացնել աղիւսը և նրա վրա ածել մի թէյի բաժակով ջրի հետ խառնուած մէկ թէյի գդալ կարթօլիկ կամ սկիպիդար, աղիւսից բարձրանում է գոլորչի որը սպանում, ոչընչացնում է գիժտերիտի թոյնը:

Տաքութիւնի դէմ կարելի է այսպիսի դեղ տալ. առնել մէկ թէյի բաժակ հողացրած և յետոյ սառեցրած ջուր, մէջը խառնել կէս մսխալ քինաքինա (хинна)

և տալ երկու ժամը մէկ անգամ՝ փոքրիկ երեխաներին թէյի գդալով, իսկ մեծ երեխաներին՝ սեղանի գդալով (փոքր երեխաների համար դեղի մէջ հարկաւոր է խառնել մի կտոր շաքար): Այդ ժամանակ հիւանդին կարելի է տալ նռան կամ ալիբուխարու շաքարախառն քամուածք (նաշարաք): Առհասարակ պէտք է աշխատել հիւանդին սննդաբար և հեշտ մարսելու և ջրալի կերակուրների տալ, խմացնել եփած կաթ կամ մնաջուր (բուլեօն): Բրնձի կամ բլղուրի ապուր (շօրվա) և կոշտ բաներ չի կարելի ուտեցնել, որովհետեւ բուզը ուռած է և ցաւում է: Հիւանդի գործածական ամէն բանը՝ ամանը, գդալը և այլն միշտ պէտք է առանձին լինի, որ ուրիշներին չը վարակի. հիւանդի սննհալը ժամանակ առ ժամանակ պէտք է քամու տալ (սննհակի օդը նորոգել) և առհասարակ շատ չը տաքացնել: Յայտնի բան է, գիժտերիտի ծանր դէպքերում պէտք է բժիշկ կանչել, որովհետեւ գիժտերիտը բացի այս տեսակից ունի և զանազան բարդութիւններ:

Բ. Ծաղիկ

Ծաղիկ հիւանդութիւնը յայտնի է շատ հին ժամանակներից: Ան մի քանի փաստեր, որոնցով հաստատուում է, որ այդ սարսափելի հիւանդութիւնը տարածուած էր մինչև անգամ Վրիստոսի ծննդից հազար տարի առաջ: Առաջ ծաղիկից շատ մարդիկ էին մեռնում, բայց հիմա՝ երբ արդէն տարածուել է ծաղիկ պատուաստելու սովորութիւնը՝ համարեա ոչ ոք չէ մեռնում այդ հիւանդութիւնից: Ծաղկով կարող է վարակուել ամենայն մարդ, բայց հիմա շատ քչերն են վարակւում, որովհետեւ ժողովուրդը հասկացել է ծաղիկ կտրելու օգուտը:

Շատերը չըզիտեն, որ ամէն մարդ իրա կեանքում պարտաւոր է ծաղիկը երկու անգամ կտրել տալ, մէկը երեխայ ժամանակ, մէկ էլ մօտաւորապէս տասը տարի անցնելուց յետոյ: Ծաղկի ամէնասարսափելի տեսակը «Զաղիկ կոչուածն է: Ինչպէս փաստ յայտնի է, որ սե ծաղկով շատ հեշտութիւնով վարակւում են

հարբեցող և զանազան ցաւերից թուլացած մարդիկ: Ան ծաղիկն սկսւում է այսպէս.

Հիւանդի մարմնի վրա դուրս է գալիս բազմաթիւ մուգ-կարմիր բծեր լուրի կծած տեղերի պէս և կապուտուածքներ, ինչպէս մի բանին խփես քո մի տեղը և նա կապտի: Այդ ժամանակ հիւանդի քթից, կոկորդից և յետանցից հոսում է արիւն, հիւանդը սաստիկ թուլանում է և թուլութիւնից էլ մեռնում:

Ծաղկով կարող է առհասարակ հիւանդանալ թէ վաթսուն տարեկան ծերը և թէ մի ամսական երեխան, պատահում է, որ վարակուած յղի մայրերից ծնուել են և վարակուած երեխաներ, նշանակւում է երեխան արդէն վարակուել էր մօր արգանքում: Պատահել է օրինակ Ամերիկայի և Աւստրալիայի վայրերի ցեղերի մէջ, երբ ամբողջ մի ցեղ մի քանի հազար մարդկանցից ոչընչացել է նորա մէջ ծաղկի սաստիկ տարածուելուց:

Ծաղկի գլխաւոր նշանները: Հիւանդու-

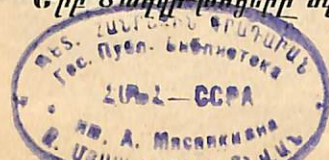
Թիւնն սկսւում է սաստիկ դողով և ամէնաբարձր աստիճանին հասնող (40°) տաքութիւնով, սկսւում է զլխացաւ, հիւանդի գլուխը պտուտ է գալիս, մէջքը սաստիկ ցաւում է, միջին թւով երեք օր անցնելուց յետոյ՝ երեսին և ապա բոլոր մարմնի վրա դուրս են տալիս մուգ-կարմրագուն բծեր, որոնք յետոյ փոխւում են սպիտակ մէջ տեղը փոս ընկած բշտիկների. ապա ծաղկի հասնելու ժամանակ (ծաղկի հասնելը ծանր դէպքերում տևում է 6 օր, իսկ թեթեւ դէպքերում՝ 5 օր) այդ սպիտակ բշտիկները լցւում են թարախով: Վերջապէս այդ բշտիկները չորանում են և թափւում են թեփի պէս: Օտնը դէպքերում ծաղկին ընկնում է աչքի և ականջի մէջ և դրանից կարող է հիւանդը կուրանալ կամ խլանալ:

Թէ ինչպէս պէտք է բժշկել ծաղիկ ունեցած հիւանդին՝ դրան մի խօսքով կարելի է պատասխանել, այսինքն՝ Ժաղիւնը երբեք չի Ժամանակին, բայց եթէ դժբաղդաբար երեխայի ծաղիկը չեն կրտրել, մեղքը նրա հօր, մօր կամ մօտիկ

աղքականների վրա պէտք է ընկնի, որովհետև ծաղկից հիւանդը կարող է և մեռնել:

Բայց ինչ և իցէ, Աստուած մի արասցէ եթէ մէկը հիւանդանայ, պէտք է նրան իսկոյն առանձնացնել և տանել մաքուր սենեակ, ուտեցնել հեշտ մարսելու կերակուրների, այսինքն կաթ, մածուն, թերխաշ ձու, հաւի մսի ապուր (բուլիօն), եթէ գլուխը ցաւում է՝ զլխին դնել սառը ջրով թրջած քաթան (ամէն մի երկու րոպէից յետոյ փոխել) կամ եղան փամփուշտում (թուլուխ) դրած սառուց իսկ եթէ փորը կապած է, լուծելու համար տալ այսպիսի դեղ. առնել երեք թէյի գդալ ձիթենու (զէյթունի), կտաւատի կամ շնաճանձի (զէնադերչակի) ձէթ ու խառնել երկու թէյի գդալ մեղրի հետ ու անօթի խմացնել: Բայց Աստուած մի արասցէ եթէ հիւանդից արիւն թողնէք, դրանից հիւանդը կարող է մեռնել (առհասարակ խորհուրդ եմ տալիս առանց բժշկի խորհրդի երբեք արիւն չթողնել):

Երբ ծաղկի խոցերը սկսւում են չորա-



նալ և թափուել, այն ժամանակ հիւանդին լողացնել գոլ (ոչ շատ տաք) ջրով: Տաքութիւնի դէմ տալ այսպիսի դեղ մէկ բաժակ եփած ու սառեցրած ջրի մէջ խառնել կէս մսխալ քինաքինա և մէկ թէյի գդալ կիտրօնի հիւթ (լիմօնի ջուր), մեծերին տալ օրը չորս հինգ անգամ սեղանի (սպասի) գդալով, իսկ փոքրերին մի թէյի գդալով՝ օրը երեք անգամ (փոքրերի համար լաւ է լիմօնի ջրի հետ միասին խառնել մի փոքր կտոր շաքար):

Գ. Ի՞նչէ նշանակում Ժաղիկ կորելը:

Ծաղկով չըհիւանդանալու ամէնից լաւ և հաւատարիմ դեղն է Ժաղիկ կորելը: Երբէն հին ժամանակներից յայտնի էր, որ եթէ մէկը հիւանդանում է ծաղիկով, նրան երկրորդ անգամ այլ չէ ընկնում, սրա համար՝ եթէ մէկը հիւանդանում էր ծաղիկով՝ առողջ մարդիկ հագնում էին հիւանդի շորերը, ի հարկէ նրանք աշխատում էին հագնել թիթեւ կերպով հիւանդացածների շորերը և այս բանի շնորհիւ՝ վարակուած-

ները հեշտ կերպով էին հանում ծաղիկը: Տեսնում էին, որ թէպէտ այդ կերպով ծաղիկ կտրելը շատերին օգնում է, բայց շատերը մեռնում են ինչպէս մէկը միւսից վարակուածներ, — հասկանալի բան է, որ այդտեսակ ծաղիկ կտրելը հաւասար է վարակուելուն:

Եւրպատճառով մարդիկ սկսան փնտռել մի ուրիշ միջոց ծաղիկը կտրելու համար, այդ միջոցն եղաւ կովի ծաղիկ պատուաստելը: Տեսան, որ կովի ծծի պտուկի վրա դուրս է դալիս ծաղիկը, որ շատ նման է այն ծաղիկին, որ լինում է մարդու մարմնի վրա, միայն մի քիչ զանազանութիւն ունի, այդ այն է, որ կովի ծաղիկը լինում է միայն նրա պտուկի վրա և աւելի չէ տարածւում և եթէ պատուաստես կովի ծաղիկը մարդու, այսինքն՝ առնես ասեղի ծայրով կովի ծաղիկից մի քիչ թարախ և ծակես այն ասեղով մարդու կաշին, այդ տեսակ պատուաստած (կտրած) ծաղիկը չի տարածւում մարդու մարմնի վրա, այլ մնում է այնտեղ, որտեղ ծակած է ասեղով:

Յետոյ այս էլ իմացան, որ եթէ մար-

գու ծաղիկը պատուաստեն կովին, այն ժամանակ կովը կը հիւանդանայ իրան ծաղկով, այսինքն՝ ծաղիկը գուրս կը տայ միայն ծծերին, այսպիսով մարդու ծաղկի ուժը թուլանում է կովի վրա: Աւ եթէ մարդուց կովին ընկած ծաղիկը նորից պատուաստուի մարդուն՝ այն ժամանակ մարդը հիւանդանում է կովի ծաղկով, այսինքն՝ ծաղիկը գուրս է տալիս միայն այն տեղը, որտեղ կտրած է այդ ծաղիկը, էլ հեռու չի տարածւում:

Սրանից գուրս է գալիս, առաջին՝ որ մարդու ու կովի ծաղիկը շատ նման են և երկրորդ՝ որ մարդուց կովին պատուաստած ծաղիկը թուլանում է: Ահա այդ կովի կամ մարդկային թուլացած ծաղիկը սկսեցին պատուաստել մարդկանց, և այսպիսով ազատել հազարաւորներին մահից: Այս բանի առաջին գտնողն էր անդղիացի բժիշկ Ջահններ, որի համար և նրան կոչում են մարդկութեան բարերար: Այս բանը պատահել է հարիւր տարի առաջ: Ջահններ ահա թէ ինչպէս իմացաւ: Նորա մօտ եկաւ մի ուրիշ ցաւով հիւանդացած գիւղացի կնիկ և

խօսակցութեան ժամանակ ասաց, որ նա էլ չի վարակուի ծաղիկով, որովհետեւ նա հանել է կովի ծաղիկը, իսկ կովի ծաղկով նա վարակուել է կթելու ժամանակ: Ջահններ ուշադրութիւն դարձրեց կնկայ ասած խօսքերին ու սկսեց փորձեր անել և ուսումնասիրել այդ բանը: Մի քանի տարուց յետոյ, երբ արդէն շատ փաստեր ունէր ձեռքին, Ջահններ դրեց և յայտնեց բոլոր աշխարհին ծաղիկ կրտսիլու մասին: Հիմա արդէն ամէնքին յայտնի է ծաղիկ կտրելու օգուտը, մարդ յիմար պէտք է լինի, որ ծաղիկ կտրելու դէմ խօսի:

Ամէն մարդ պարտաւոր է իրան ժամանակին բերել երեսային բժշկի մօտ, որ նա կտրէ երեսայի ծաղիկը:

Ծաղիկ կտրելը ապահովեցնում է մարդուն իսկական ծաղիկով վարակուելուց, այդ է պատճառը, որ բժիշկներն ու հիւանդին մօտիկ տուողները չեն վարակում՝ եթէ նրանց ծաղիկը կտրած է, նոյնպէս՝ եթէ մի գերդաստանի մէջ հիւանդանում է մէկը, նրանից վարակւում են միայն նրանք, որոնց ծաղիկը

չէ կտրուած կամ ծաղիկ կտրելուց տասը-տասերկու տարի է անցել, ահա սրա համար հարկաւոր է զիտենալ, որ ծաղիկ կտրելը կորցնում է իր ուժը 10—12 տարուց յետ և սրա համար ամէն մարդ իր կեանքում երկու անգամ պարտաւոր է ծաղիկը կտրել, մէկը երեխայ ժամանակ և մէկ էլ տասը տարի յետոյ: Օճաղիկ կտրել հարկաւոր է նոյնպէս այն ժամանակ, երբ քաղաքում կամ զիւղում սաստիկ տարածուած է այդ հիւանդութիւնը, չընայելով նրան, որ արդէն ծաղիկը կտրած է: Բայց շատ անգամ պատահում է, որ զժուար է լինում գտնել ծաղիկով հիւանդացած կով կամ հորթ, կամ ծաղիկը նոր կտրած երեխայ, որից կարելի լինէր պատուաստել ուրիշներին. պէտք է անպատճառ համոզուած լինել, որ կովը, հորթը կամ երեխան, որոնցից պատուաստուում է ծաղիկը, ուրիշ հիւանդութիւն չունեն: Այդ պատճառով մեծ քաղաքներում կան ծաղիկ պատուաստելու հիմնարկութիւններ, որտեղ պատրաստում են թարմ ծաղկի

հիւթը և ցանկացողներին ուղարկում են ապակէ փոքրիկ ամաններով:

Այսպիսի ամաններ կարելի է գտնել ամեն տեղ (գեղատներում և այլն): Երբ ուղում են ծաղիկ կտրել, մեծ զգուշութիւնով բացեն անում այդ ամանը, վերցնում են նրանից ինչքան որ պէտք է ծաղկի հիւթը և մնացածը կրկին փակում են ամուր՝ զմուռով և պահում են սառը տեղում: Օճաղիկ կտրելու ասեղով կամ դանակով ծակում են երեք տեղ միմեանցից մէկ ու կէս մատ հեռաւորութիւնով կռան (թւի) վրա: Օսկիւ հարկաւոր է վերնամաշկի տակ ոչ ուղղահայեաց կերպով այլ թեք (ծուռ): Այդ բանը անել շատ հեշտ է, բայց չը պէտք է մոռանալ մի բան, որը քանդում է շատերի տունը. առաջին՝ որ ծաղիկ կտրող ասեղը կամ դանակը պէտք է լինեն մաքուր, նրանց հարկաւոր է լաւ լուանալ կարբօլի ջրի մէջ (առնել երկու գդալ կարբօլի և ածել մէկ բաժակ ջրի մէջ) կամ այդ գործիքները պահել 5—10 րոպէ թունդ օղու կամ սպիրտի մէջ. երկրորդ՝ այն

տեղը, ուր ուզում են կտրել ծաղիկը, պէտք է լուսնալ փոքր ինչ տաք ջրով. երրորդ՝ գլխաւորը՝ եթէ ծաղիկը առնում են երեխայից, երեխան պէտք է լինի առողջ, նոյնպէս՝ որ նրա հայրն ու մայրը վարակուած չըլինին սիֆիլիսով (աթիշակ, սըխըմա, քիֆտ).—Ի՞նչ քան խեղճ երեխաներ վարակուած են այդ սարսափելի ցաւով՝ անմաքրութիւնից: Սիֆիլիս արիւնի հիւանդութիւն է, դուրանից մարդու մաշկը թափւում են, քիթը շատ անգամ ընկնում է, ոսկորները փթում են, և վերջապէս մարդը մեռնում է:

Նրեխայի ծաղիկ կտրելու ամենալարմար ժամանակը նրա վեց ամսական լինելու ժամանակն է, բայց պէտք է աշխատել՝ երեխայի ատամներ դուրս գալու ժամանակը չը կտրել: Բայց երբ գիւղում կամ քաղաքում տարածուած է ծաղիկը, չը պէտք է նայել երեխայի թուլութեան, այլ անպատճառ կտրել: Օտարիկ կտրելու առաջին երեք օրը երեխային չի կարելի լողացնել: Նրբ ծաղիկ կտրած տեղերի շուրջը կաշին կարմրում

է և ուռչում է ու ցաւում, լաւ կը լինի այդ ժամանակ կտրած տեղը քսել քափուր (կամ ֆօրա) կամ գէյթունի ձէթ: Նրբ խոցերը սկսում են չորանալ և տեղերը քոր գալ, որպէս զի երեխան չը քորի՝ պէտք է մաքուր շորով կրտած տեղը կապել ոչ ամուր: Շատ քիչ անգամ պատահում է, որ կտրած տեղերի շուրջը սաստիկ կարմրում, ուռչում է և հիւանդին տաքութիւն է տալիս, այդ ժամանակ պէտք է կարմրած տեղը քսել այս մէջլամբ. առնել կէս գրվանքա խոզի ճարպ (իւղ), հետը խառնել 12 մոխալ սկիպիդար, կամ կէս թէյի գդալ քափուր՝ տրորելով երկու սեղանի գդալ իւղի մէջ:

Խմելու համար տալ քինաքինա (պատրաստել այնպէս, ինչպէս առաջուց այստեղ գրել եմ), եթէ երեխան թոյլ է, տալ նրան մէկ-երկու գդալ կարմիր գինի: Լինում է այնպէս, որ ծաղիկ կտրելը չի ներգործում, այսինքն 4—6 օրից յետոյ ծաղիկը չի դուրս տալիս, այդ ժամանակ ծաղիկը պէտք է կտրել նորից (այդ պատահում է նրանից, որ վերցրած

ծաղկի հիւթը փչացած է, վատ է, կամ լաւ չեն կարողացել կտրել), եթէ էլ չի ներգործում, սպասել մի քիչ և յետոյ նորից կտրել, այսպիսով երկու երեք անգամ փորձելուց յետոյ եթէ էլ չի ներգործում, նշանակում է մարդու մարմինը ծաղիկ չի ընդունում, և նա կարող է այլ ևս չը վախենալ իսկական ծաղիկից, բայց այս բանը լինում է շատ հազիւ:

Գ. Ապօրոգէ.

Արմրուկը յայտնի էր և հին ժամանակները, բայց առաջ նրան խառնում էին քութէշի կամ ծաղկի հետ. հիմա մօտ երկու հարիւր տարի կը լինի, ինչոր մարդիկ սկսել են ճանաչել կարմրուկը: Եւտ հաղիւ կը պատահի, որ մարդ չը հիւանդանայ կարմրուկով, և մենք համարեա ամէնքս ունեցել ենք այդ հիւանդութիւնը:

Արմրուկի նշանները: Հիւանդութիւնն սկսւում է չոր հազով, հարբուխով և փոշտացնելով, աչքերը կարմրում են, ցաւում և ծակծկում, արտասուք է գա-

լիս. հիւանդին դողացնում է և տաքացնում, որը տևում է երեք օր, չորս-հինգ օրից յետոյ դուրս է տալիս արդէն կարմրուկը, որը ամէնից առաջ երևում է երեսին և յետոյ վզին ու կրծքին, կարմրուկի բծերը շատ նման են լուի կծածներին:

Արմրուկի դուրս տալը տևում է երեք-չորս օր, յետոյ կարմրուկի տեղերը դեղնում են, երբ կարմրուկի հասնելը վերջանում է, ջերմը և հարբուխը սաստկանում են, կոկորդը ցաւում է, աչքերից ջուր է հոսում և հիւանդը չի կարողանում լուսին նայել, փորը լուծում է և ախորժակը բոլովին կորցնում: Արմրուկի դուրս տալու առաջին օրից ութ օր անցած՝ կարմրուկի տեղերը սկսած երեսից թեփի պէս թափւում են: Այդ ժամանակ հիւանդը համարեա բոլորովին առողջ է, բայց լաւ է էլ մի քանի օր տանը մնալ: Արմրուկի թեփի պէս թափուելու ժամանակ՝ մարմինը քոր է գալիս: Արմրուկով հիւանդը առողջանում է երեք-չորս շաբաթից յետոյ, բայց դժբաղդաբար՝ միշտ այսպէս չէ

լինում: պատահում է երբեմն, որ ջերմը խիստ սաստկանում է և տեղում է երկար: Պատահում է երբեմն և կարմրուկի սարսափելի տեսակը, որ կոչում է «կարճրուկ»:

Վարմրուկի ժամանակ կարող են պատահել և ուրիշ հիւանդութիւններ, օրինակ՝ թոքերի բորբոքում: այդ ժամանակ հիւանդի կողքը ծակում է այնպէս՝ որ նա հազիւ կարողանում շունչ քաշել, հազիւ ժամանակ թափւում է ժանդի գոյն խորի, հիւանդին դողացնում-տաքացնում է և հեացնում է, նա բոլորովին թուլանում է: Մինչև անգամ պատահում է, որ հիւանդի ականջներում թշթշում է և յետոյ նա բոլորովին խլանում է կամ ականջներից սկսում է արիւն հոսալ, և եթէ հիւանդը չըլաւանայ, այն ժամանակ հիւանդութիւնը կարող է գլուխն անցնել և հիւանդը մեռնել: Շատ անգամ կարմրուկի ժամանակ պատահում է փորլուծութիւն, որ նման է նքոցի (արիւն է փորլուծում), ինչպէս և խօլերայի ժամանակ:

Վարմրուկը կարելի է խառնել քութէշի հետ:

Ինչպէս վերեն ասացի՝ կարմրուկի ժամանակ հիւանդը չի կարում լուսին նայել, աչքերը կարմրում են, որոնցից և արտասուք է գալիս, հարբուխ է բռնում, հազում է, ցաւում է բուզը, դողացնում-տաքացնում է, այդ բոլորը ունենում է և քութէշով հիւանդը, բայց շատ թոյլ կերպով: Բացի սրանից՝ կարմրուկը ամէնից առաջ դուրս է տալիս երեսին, իսկ քութէշը առաջ կրծքի և ապա երեսի վրա: Քութէշը բերանի և քթի մօտ համարեա չի դուրս տալիս և նրա բծերը լինում են փոքրիկ, բուզը սկզբից սաստիկ ցաւում է ինչպէս դիֆտերիա ժամանակ, բացի սրանից՝ կարմրուկի ժամանակ եթէ հիւանդի բուզը ցաւում է, այդ լինում է ոչ սկզբից, վերջապէս՝ քութէշով հիւանդի լեզուն ուռչում է և մորի (մալինա) գոյն է բռնում, իսկ կարմրուկով հիւանդին այդպիսի բան չէ պատահում:

Եթէ միաժամանակ տարածուած է կարմրուկը և քութէշը, հէնց սկզբից ո-

լոշելու համար հիւանդութիւնը, պէտք է տեսնել հիւանդը փսխում է (սիրտը թափում է) թէ չէ, եթէ փսխում է, ուրեմն հիւանդը քութէշ կունենայ, եթէ չի փսխում՝ կարմրուկ կունենայ:

Եթէ տարածուած է ծաղիկն ու կարմրուկը միաժամանակ՝ պէտք է որոշել այսպէս. ծաղկի բծերը մէջ տեղը փոս ընկած են լինում ու լըրած թարախով, և հիւանդի մէջքը սաստիկ ցաւում է, իսկ կարմրուկի բծերը թարախ չեն բռնում հիւանդի մէջքն էլ չի ցաւում:

Խնչպէս պէտք է բժշկել կարմրուկ ունեցող հիւանդին: Եթէ կարմրուկը կանոնաւոր (թեթեւ) կերպով է անցնում, այն ժամանակ համարեա բժշկել հարկաւոր չէ, որովհետեւ ինքն իրան է անցնում, այլ միայն հիւանդին պէտք է խնամել: Որովհետեւ կարմրուկով հիւանդի աչքերը ցաւում են, արտասուք է զալիս և լուսին չի կարում նայել, սրա համար հարկաւոր է սենեակը փոքր ինչ մթնացնել, այսինքն՝ լուսամուկներին վարագոյր քաշել: Սենեակի օդը պէտք է մաքուր

լինի, դրա համար լաւ է գոնէ օրը մէկ անգամ սենեակի օդը փոխել:

Սենեակի օդը շատ տաք պիտի չըլինի և ոչ էլ չոր, դրա համար լաւ է վառարանը տաքացնելու ժամանակ վրան դնել մի ամանով ջուր: Հիւանդին պէտք է ուտեցնել ջրալի, հեշտ մարսուող կերակուրների, օրինակ՝ մսաջուր (բուլիօն), կաթ (ծիծ ուտող երեխային ծիծը մայրը պէտք է տայ), մախոխ կարելի է տալ, նոյնպէս բաց թէյ, ու եթէ փորը կապած է մէկ գդալ գինադերչակի ձէթ:

Որովհետեւ կարմրուկը վարակիչ է՝ դրա համար ի հարկէ հարկաւոր է հիւանդ երեխային առանձին սենեակում պահել, որ ուրիշները չը վարակուին, և նրա արտաթորութիւնի (դուրս գնացածը) վրա, որը առանձին ամանում պիտի լինի, կարթօլկա ածել: Եթէ աչքերը սաստիկ են ցաւում և արտասուք է զալիս, պէտք է վերցնել երկու կտոր շատ մաքուր քաթան, թրջել սառը ջրի մէջ և փոխփխելով՝ դնել աչքերին, իւրաքանչիւրը թողնել մի-երկու րոպէ: Եթէ հիւանդը շատ տաքութիւն ունի, պէտք

է տալ քինաքինա (այնպէս, ինչպէս վերին ասել եմ): Եթէ հիւանդի քթից արիւն է գալիս, պէտք է նա քթով սառը ջուր ներս քաշի, եթէ մէնակ ջուրը չէ օգնում, այն ժամանակ մի բաժակ ջրի հետ խառնել մէկ թէյի գդալ քացախ, կամ շեր:

Եթէ հիւանդը շատ հազում է՝ պէտք է այսպիսի դեղ շինել. վերցնել մէկ քառորդ գրվանքա տուղտի արմատ, տասը մսխալ մատիտակի արմատ և վեց մսխալ անիսոնի սերմ. այս բոլորը լաւ խառնել և առնել սրանից երկու թէյի գդալ, ածել թէյամանում (չայնիկ) և թէյի պէս խմել: Շատ լաւ է կուրծքը քսել խոզի իստակ ճրագուով. լաւ է մինչև անգամ ամբողջ մարմինը քսել, որովհետեւ ճրագուն փոքրացնում է քոր գալը և տաքութիւնը:

Ե. Վարկէ:

Վուրթէն յայտնի էր մարդկանց երկու հարիւր տարի առաջ. նա սաստիկ վարակիչ հիւանդութիւն է. նրա վարակիչ թոյնը կարելի է գտնել արեան, ար-

տասուքի, մեզի, արտաթորութիւնի և մինչև անգամ շնչառութիւնի մէջ: Եթէ մէկը լինում է քուրթէնով հիւանդի սննեակի մէջ, նա կարող է վարակուել նրանից կամ մինչև անգամ քուրթէնը իր հետ բերելով՝ վարակել ուրիշին: Նրա համար հարկաւոր է զգոյշ լինել, որովհետեւ դա հասարակ բան չէ, այլ մի վտանգաւոր հիւանդութիւն: Այդ հիւանդութիւնը ինքն իրան չէ սկսում, այլ միշտ վարակուելուց: Մարդ կարող է վարակուել ամէն բանից, որին հիւանդը դիպել է, շորերից, գդալից, բաժակից, հիւանդի շնչից և այլն: Վուրթէնը կարող է մինչև անգամ երկար ժամանակ ծածուկ մնալ և յետոյ անցնել առողջ մարդու վրա: Այս պատճառով քուրթէնը վերջանալուց յետոյ, պէտք է հիւանդի շորերը, սննեակը և ամէն բան լաւ մաքրել (մաքրելու մասին կը խօսեմ զրքի վերջում):

Թէպէտ քուրթէնը ամէնից աւելի ընկնում է երեխաներին, բայց նրանով կարող են վարակուել և մեծերը: Այն բնականաւորաբար, որտեղ կենում է խիտ

բաղմութիւն, օրինակ՝ զիշերթիկ ուսումնարաններում երկար ժամանակ է տևում քութէշը և հեշտութիւնով էլ տարածւում:

Մէկ անգամ քութէշ ընկնողը համարեա երկրորդ անգամ չի ընկնում, բայց կարող է պատահել որ մարդ երկու անգամ իր կիսնքում քութէշով վարակուի: Վութէշը սաստիկ տարածւում է աշնանը:

Վութէշի նշանները: Վութէշը մի չորս-վեց օր ընկնելուց յետոյ գաղտնի է մնում: Այդ ժամանակ վարակուածը գլխաւորապէս իրան թոյլ է զգում, շուտով յոգնում է, ախորժակը կորցնում է: Այդ գաղտնի ժամանակից յետոյ սկսւում է սաստիկ գողացնել-տաքացնել, հիւանդի մարմինը սաստիկ տաք է լինում և բողաղում քոր է գալիս, յետոյ բողաղը ուռչում է ու ցաւում, այնպէս որ հիւանդը դժուարանում է կուլ տալ, ծնօտի տակի խուլերը ուռչում են, որոնք մատով սղմելու կամ բերանը բաց անելու ժամանակ ցաւում են: Աթէ հիւանդը բերանը բաց

անի, կարելի է տեսնել որ բողաղը ներսից կարմրած է և նշանման խուլերն ուռած: Պատահում է, որ հիւանդի փորը կամ կապուած է լինում, կամ լուծում է, սրտի գդալն տակը ցաւում է: Այդ ժամանակ հիւանդը սիրտը թափում է (փսխում է), և ցնցւում: Վութէշը առաջ դուրս է տալիս կրծքի, վզի և մէկ օրից յետոյ բոլոր մարմնի վրա: Վութէշը երեսի վրա այնքան նշմարելի չի լինում, իսկ բերանի և քթի մօտ համարեա բոլորովին չի լինում: Վութէշը դուրս է տալիս փոքրիկ և կարմիր բծերով, այդ բծերը այնքան իրար մօտիկ են լինում, որ մարմինը հեռուից բոլորովին կարմիր է երևում: Բծերի շուրջը կաշին փոքր ինչ սպիտակ է լինում: Նրանց վրայ նստած են մուգ-կարմիր կէտեր: Մորթը տեղ-տեղ ուռչում է և ջուր է գողանում: Վութէշը լաւ կարելի է նկատել նրա դուրս տալու երրորդ օրը, կարմրութիւնը բողաղի մէջ սաստկանում է, կուլ տալը աւելի դժուարանում է, դողն ու տաքութիւնը նոյնպէս աւելանում են, լեզուն ուռչում

է և նրա ծայրն ու կողքերը ծածկւում են մոխրագուն փառով, որը շուտով անցնում է և տեղը մնում են կարմիր կէտեր, այնպէս որ լեզուն նմանում է կարմիր մորի (մալինայի): Այդպիսի լեզուն կոչւում է **Կարմիր լեզու**: Բացի դրանից՝ հիւանդի գլուխը սաստիկ ցաւում է, շատ անգամ ինքն իրան խօսում է հիւանդը, ախորժակը բոլորովին կորցնում է և սրտով ջուր է ուզում խմել, միզում է (չուում է) շատ սակաւ: Վրեժէն դուրս տալուց չորս հինգ օր յետոյ՝ նա սկսում է վեր թափուել թեփի պէս կտոր-կտոր, երբեմնապէս բաւականին մեծ կտորներով, ի հարկ է թեփի թափուելը սկսւում է այն տեղից, որտեղից նա սկսել է դուրս տալ: Վրեժէն թափուելու ժամանակ հիւանդը չի ջերմում և իրան լաւ է զգում: Բայց դժբաղդաբար՝ քուրթէնը միշտ այսպէս հեշտ չէ անցնում, պատահում է, որ քուրթէնից հիւանդի երեսը, ձեռքերը և գլխաւորապէս ոտքերը բոլորովին ուռչում են: Մեղը շատ սակաւ է և մոռ գունով է գալիս և նրա մէջ

շատ անգամ խառն է լինում արիւն: Վրեժէնի շատ անգամ աւելանում է դիֆտերիա, որի մասին արդէն խօսել եմ:

Ինչպէս պէտք է բժշկել քուրթէնը: Ամէնից առաջ հիւանդին անպատճառ առանձնացնել առողջներից, որովհետեւ քուրթէնը հեշտ հիւանդութիւն չէ, այլ սաստիկ վարակիչ և դիպչող կերակրի ամանը առանձին պէտք է լինի, հիւանդը պիտի դուրս գնայ նոյնպէս առանձին ամանում, որի մէջ առաջուց պէտք է ածել կարբօլիա, նաւթ կամ կիր (քիրսոյ): Տաքութիւնի դէմ պէտք է տալ քինաքինա ինչպէս դիֆտերիաի ժամանակ: Եթէ հիւանդը շատ ուզում է խմել, լաւ է տալ նրան թթու բան, կիտրօն, ալիբուխարի, թթու նուրը և այլն: Եթէ տեսնէք որ հիւանդը հետզհետէ թուլանում է, լաւ է տալ զինի՝ մէկ թէյի գգալով օրը հինգ-վեց անգամ: Եթէ հիւանդը ինքն իրան խօսում է գլխին պէտք է դնել սառը ջրում թրջած քաթան և մէկ-երկու լոպէից փոխել, կամ եղան փամփուշտով սառուց դնել, լաւ կըլինի եթէ հիւանդի մար-

մինը քուժէշի թափուելու ժամանակ քսուի խողի խտակ ճրագուով: Բզի ուռուցքը և ցաւը հեռացնելու համար, հարկաւոր է եփել փոքր ինչ կտաւատի սերմ կաթի մէջ ու մի կտոր շորով դնել բզի վերայ և փաթաթել թաշ-կինակով և այսպիսով փոխել օրը երկու անգամ, կամ թրջիլ քաթանը սառը ջրի մէջ, յետոյ լաւ սխմել և դրանով փաթաթել բուզը, այդ թաց քաթանի վրա դնել մոմած քաթան, սրա վրան էլ դնել մի բրդի շոր, և ապա սրանով բողաղը կապել (թաց քաթանից մեծ պէտք է լինի մոմածը, մոմածից էլ մեծ՝ բրդէ շորը): այս պէտք է օրը երեք-չորս անգամ փոխել: Որովհետեւ քուժէշի ժամանակ հիւանդի բուզն ուռչում է, կարմրում ու ցաւում, դրա համար բերանը պէտք է ողողել օրը ութը-տասն անգամ հետեւալ դեղով. մի թէյնոցում (չայնիկ) ջրի հետ եփ տալ երկու թէյի գդալ շալճէյ և ամէն մի այսպիսի բաժակում խառնել մէկ գդալ բերտօլեաի աղ և լաւ խառնել որ հալուի. բերտօլեաի աղի տեղ կարելի է գործածել բու-

րակ (ծypa) կամ շիբ և մինչև անգամ հասարակ տանու աղ: Եթէ երեխան շատ փոքր է և չի կարող ինքը ողողել բուզը, այն ժամանակ կարմրած և ուռած տեղերին լաւ է օրը մի քանի անգամ հետեւալ դեղը փետուրով քսել: վերցնել մէկ մսխալ ծեծած շիբ, հալել չորս սեղանի (սպասի) գդալ ջրի մէջ, վրան աւելացնել երկու սեղանի գդալ զլեցերին կամ արդար իւղ. այս բոլորը լաւ խառնել և օրը չորս անգամ բողաղին քսել: Եթէ քուժէշի ժամանակ հիւանդին աւելանայ դիժտերիտը, այդ էլ պէտք է բժշկել այնպէս, ինչպէս ասել եմ վերեւը դիժտերիտը բժշկելու համար:

Չ. Արեւելահայաստանի փոքր-թոռներն և անոնց:

Արցոցը, կամ ինչպէս լատիներէն ասում են՝ դիզէնտէրիա, յայտնի էր և հին ժամանակները. նա սկսում է դողով և տաքութիւնով, սաստիկ նքացնելով, հիւանդը դուրս է գնում շուտ-շուտ, մինչև անգամ օրը 80—100 անգամ, արտաթորութիւնը լինում է փոքր քանա-

քութիւնով և արիւնախառն, հիւտնդը զգում է սաստիկ փորացաւ և աղեքների կտրտոց. եթէ հիւանդութիւնն երկար է տևում՝ արտաթորութիւնի հետխառն է լինում և թարախ. այդ արտաթորութիւնը վատ հոտ է ունենում. հիւանդը թուլանում է, նիհարում, կապտում և մինչև անգամ կարող է մեռնել. այս հիւանդութիւնը փոխադրուող, վարակիչ է: Առհասարակ միշտ պէտք է զգուշանալ չքառկել նեղ, մութ ու խոնավ սենեակում, զգուշանալ թունաւոր բաներ ուտելուց կամ խմելուց, նոյնպէս խակ մրգերից այլն:

Բժշկելու միջոցներ: Հիւանդին պէտք է առանձնացնել, որ առողջները չը վարակուին: Հիւանդի արտաթորութիւնի վրա ածել կարբօլիս կամ կրաջուր: Այսպիսի հիւանդին պէտք է տալ անպատճառ լուծողական, փոքր երեխաներին մէկ երկու թէյի գդալ շնաճանձի (գենադերչակի) ձէթ, իսկ մեծերին մի սիղանի գդալով: Շատ լաւ կըլինի, եթէ հիւանդը առաջի երկու-երեք օրը ոչինչ չուտէ, բայց եթէ շատ թոյլ է և

փորը սաստիկ է ցաւում, այն ժամանակ լաւ է հիւանդին տալ խմելու տուղտի ջուր, կամ սոփորական թէյ մի քիչ կօնեակով կամ ուօմով, երեք-չորս օրից յետոյ հիւանդին կարելի է ուտացնել լաւ եփած բրնձի շօրվա, բայց հաց, միս և ուրիշ կոշտ կերակուրներ չը պէտք է տալ. հիւանդը որքան անթի մնայ, այնքան շուտով կ'առողջանայ: Փոքր երեխաների փորը լաւ է փաթաթել չոր բրդեղէն շորերով: Մէկ շաբաթից յետոյ հիւանդին կամաց-կամաց կարելի է տալ եփած կաթ, մսաջուր (բուլիօն), թիրխաշ ձու և այլն:

Բ. Խօւլբա.

Խօւլբան մի զարհուրելի վարակիչ հիւանդութիւն է, որ ժամանակ-ժամանակ երևելով՝ անթիւ զոհեր է տանում: Այս սարսափելի հիւանդութեան նշանները սոքա են— փսխում և լուծում և սորանից յետոյ սկսւում է մկանունների կծկումն, կծկումից յետոյ առաջ են գալիս մարմնի սառնելն ու կապտեւն: Այս հիւանդութիւնով վարակ-

ւումն շատ խմիչքեղէն՝ նոյնպէս չափազանց մրդեղէն, մանաւանդ խակ պտուղներ, ինչպէս վարունգ (խիար), սունկ և սրանց նման մանր և դժուարամարս բաներ զործածողներ և այլն: Խօլերաի մասին բաւական է այսքան խօսել, որովհետեւ արդէն կայ մի գեղեցիկ գիրք հայերէն լեզուով, որ խորհուրդ կը տանք մեր ընթերցողներին գնել*):

Բ. Թոքախտ (պնոթախտ).

Բարակացաւ—թոքախտը զլսաւորապէս կուրծքի հիւանդութիւն է: Թոքախտի յայտնի նշանները—անընդհատ հազ, արիւն թքելը, գիշերներով շատ քրտնելը, կրկնուող տենդն ու հետզհետէ ուժասպառ լինելն է և այլն: Այս սարսափելի հիւանդութիւնը սաստիկ տարածուած է, այնպէս որ մահուան բոլոր դէպքերից մօտաւորապէս մի եօթերորդ մասն ընկնում է բարակացաւ թո-

*) Խօլերա և նրա առաջն առնելու միջոցներ. բժշկ. Գ. Տէր-Ղարիգորեանց (Թիֆլիզեցու). գինը 5 կօպ. է:

քախտին: Նա չի խնայում ոչ սեռ, ոչ հասակ, ոչ հարուստ և ոչ աղքատ: Տարածուելու գլխաւոր պատճառը նրա տարափոխիկ (վարակիչ) լինելն է: Եթէ թոքերի բարակացաւոտ մասից վերցնենք և պատուաստենք կենդանիներին, այս վերջինները հիւանդանում են թոքախտով, այսինքն՝ ընդհանուր բարակացաւով: Այսպիսով յայտնի եղաւ թոքախտի վարակիչ լինելու միտքը և այս փաստը անկասկած մնաց, երբ 1882 թւին երեւելի գիտնական Րօբերտ Կօխը զտաւ թոքախտի բուն պատճառը, այն է գծաձև որդունքները (ճիճունները), կամ ինչպէս ասում են բացիները, որոնց կարելի է տեսնել միայն մանրադիտակի (միկրոսկոպ) տակ, այսինքն՝ մեծացնելով մի քանի հարիւր անգամ: Այդ բացիները այսպէս կարելի է երեակայել, եթէ առնենք մօտաւորապէս հարիւր բացիլ նորանց կարելի է մէկ կէտի մէջ շարել իրար ետեւից: Բազմաթիւ փորձերից յետոյ յայտնի եղաւ, որ այդ բացիները բուն պատճառը կամ իսկական թոքախտի թոյնն են: Այդ բացիները կարելի է զրո-

նիլ բարակացաւ ունեցող Հիւանդի խոր-
խի և միւս արտաթորութիւնների մէջ.
այս էլ պէտք է ասել, որ խորխի թու-
նաւոր յատկութիւնը չի ոչնչանում նոյն
խիսկ նորա ցամաքելուց յետոյ:

Մարդիկ մեծ մասամբ վարակւում
են թոքախտով՝ ցամաքած խորխի փո-
շին ներշնչելով,--ահա մի օրինակ. եր-
կու ընկեր ապրում էին մէկ սենեակի
մէջ, մէկը Հիւանդ էր թոքախտով, իսկ
միւսը բոլորովին առողջ էր, նրա ըն-
տանիքում ոչ ոք թոքախտով Հիւանդ
չէր եղել. ութն ամսից յետոյ առողջ
ընկերն էլ թոքախտ ստացաւ: Նոյն-
պէս կարելի է վարակուել մորթու կամ
արտաքին վէրքերի միջոցով,--ահա օրի-
նակ. մի առողջ աղախին մատը կըտ-
րից այն ամանով, որի մէջ խորխում
էր նորա բարակացաւոտ պարօնը և ինքն
էլ Հիւանդացաւ թոքախտով... Ահա
այսպիսով տեսնում ենք, որ թոքախտը
շատ վարակիչ Հիւանդութիւն է. Հաս-
կանալի բան է, որ թոյլ կամ Հիւանդոտ
մարդիկ չեն կարողանում դիմադրել այդ
սարսափելի թոյնին: Պլսաւոր դեր խա-

ղում է նախատրամադրութիւնը դէպի
թոքախտը և որ թոքախտը ժառան-
գական է՝ այդ արդէն ստուգուած է:

Բժշկելու միջոցներ: Թոքախտը լի-
նում է մի քանի տեսակ ու թոքախ-
տով Հիւանդը կարող է ապրել մի քա-
նի տարի. թոքախտի գլխաւոր դեղը
այն է, որ Հիւանդը ծծէ մաքուր և
թարմ օդ, բնակարանը չըլինի մութ և
խոնավ, կերակուրը լինի սննդարար, ինչ-
պէս միս, կարաք, քումիս քէֆիր, ձու,
կաթ, և այլն: Այս վերջի ժամանակ-
ները յայտնի Սօխը, որը գտաւ թոքախ-
տի իսկական թոյնը, այսինքն բացել-
ները, առաջարկեց մի բժշկական մի-
ջոց թոքախտի դէմ և եթէ այդ մի-
ջոցը հաստատուի, այն ժամանակ Սօխը
կըկոչուի բոլոր մարդկութեան բարերար:
Առ ժամանակ, սիրելի ընթերցող ա-
հա մի քանի միջոցներ բարակացաւի
տարածման առաջն առնելու համար:

1) Առ առողջարար կերակուր, օդ
և ջուր, նոյնպէս հոգեկան հանգստու-
թիւն: 2) Եթէ հաստատ յայտնի չէ,
որ կովն առողջ է, այն ժամանակ կաթը

լաւ եփելը նոյնպէս չուտել կեսահի միս, հում խորոված (շիշիկ) և այլն: 3) Հիւանդի շորերը չըհագնել կամ, եթէ չի կարելի, թողնել այդ շորերը 3—5 ժամ սաստիկ տաք ջրի մէջ և յետոյ վրան ածել կարբօլիս: 4) Պահանջել, որ բոլոր հաղացողները թքեն առհասարակ միայն ջուր ածած ամանների մէջ:

ԹՎ. Վարակման դէմ միջոցներ.

Պէտք է երբեք չըմոռանալ, որ վարակիչ հիւանդութիւնների ժամանակ՝ անմաքրութիւնը, կեղտոտութիւնը բերում է բազմաթիւ վտանգների, որքան անմաքրութիւնը շատ է մարդու շուրջը, այնքան կատաղի և սարսափելի կերպով երկար է տևում վարակող թոյնը, այնտեղ են շատ հեշտ կերպով արմատանում վարակիչ հիւանդութիւնները և այնտեղ է թուլանում նրանց հեռացնելու ու ոչնչացնելու զէնքերը: Վարակիչ հիւանդութիւնների միմիայն դեղերով բժշկելը քիչ օգուտ կրբերէ, եթէ այդ դէպքում չըհոգացուի հիւանդի

մաքրութեան և առանձնացնելու վրա: Նրբ ես խօսում էի քութէշի, ծաղկի, և այլ հիւանդութիւնների մասին, միշտ ասում էի, որ այդպիսի վարակուած հիւանդներին անպատճառ հարկաւոր է առանձնացնել առողջներից, ասում էի, որ հիւանդի առողջանալուց յետոյ չի կարելի առողջներին իսկոյն մտնել նրա բնակարանը, որ հիւանդի գործածած իրերը, շորերը և այլն չի կարելի խառնել առողջների իրերի հետ: Հիմա կրկնում եմ, որ այդ կանոնները պիտի լինին ձեզ օրէնք, եթէ ուզում էք, որ ձեր եղբայրները, քոյրերը առողջ մնան. այդ պնակէս դժուար բան չէ, և կը համոզուիք, որ խրատներս կատարելը հաղարատիկ աւելի օգտակար է, քան մինչև ականջները ցիխի ու անմաքրութեան մէջ նստիլը. — Բնչ օգուտ, որ մի հիւանդ կ'առողջանայ, բայց ձեր անդգուշութիւնից և կեղտոտութիւնից քսան-երեսուն մարդ նրա տեղ կըհիւանդանայ, կը վարակուի, այդ քիչ է, մինչև անգամ եթէ իրան հիւանդին լաւ չընայէք, չըպահէք մաքուր և չ'առանձնացնէք, այն ժա-

մանակ հիւանդութիւնը երկար է տեւում, դժուարանում է, շատ անգամ բուրրովին չի անցնում և նրա տեղ առաջանում են և ուրիշ հիւանդութիւններ, Այս ձեղ համար օրէնք պիտի լինի, որ առողջի համար չըհիւանդանալը աւելի լաւ է, և հեշտ քան թէ հիւանդին առողջացնելը:

Ահա մի քանի կանոններ.

1) Այն բնակարանում, որտեղ պառկած է հիւանդը, ոչինչ աւելի մի այնպիսի բան չը պէտք է թողնել, որ պէտք է դալիս առողջներին:

2) Այն սպիտակեղէնը, որը հագնում է կամ գործ է ածում հիւանդը, չի կարելի իսկոյն դուրս տանել սենեակից, այլ պէտք է ածել բաւականին աղի ջրի մէջ և ապա դուրս տանել սենեակից և տալ լուանալու, բացի դրանից՝ այդ շորերը պէտք է լուանալ առանձին և լուանալուց էլ առաջ դնել սաստիկ եփ տուած ջրի մէջ:

3) Այն ամանը, որից հիւանդը ուտում է կամ խմում, պէտք է լինի ա-

ռանձին և այդ ամանը ոչ մէկ առողջ մարդ չըպէտք է գործածէ:

4) Հիւանդի արտաթորութիւնի (դուրս գնացածի) համար առանձին աման է հարկաւոր, որտեղ պէտք է ածել կարբօլիս կամ կրաջուր (քիրաջի ջուր): Այդ ամանը երկար չըպէտք է թողնել հիւանդի մօտ, այլ ամէն մի նրա արտաթորելուց յետոյ տանել դուրս և ածել բնակարաններից հեռու՝ զեանի մէջ փորած մի փոս. արտաթորութիւնի վերեւից էլ պէտք է ածել կիր կամ նաւթ:

5) Այն սենեակի օդը, որի մէջ պառկած է հիւանդը, պէտք է փոխել օրը երեք-չորս անգամ: Սենեակի օդը կարելի է փոխել պատուհանները բանալով, բայց պէտք է այնպէս անել, որ հիւանդը այդ ժամանակ պառկած չըլինի պատուհանի մօտ, բացի դրանից՝ չի կարելի դուռը և պատուհանները միաժամանակ բանալ և պէտք է աշխատել պատուհանների բաց անելու ժամանակ կախ տալ նրանց վրայից վարագոյրներ:

6) Հիւանդին մօտիկ տուողը (հո

գացողը) իրաւունք չունի հիւանդից իսկոյն առողջի մօտ գնալ, որովհետեւ նա կարող է իր հետ վարակող թոյնը տանել և վարակել այսպիսով առողջ մարդկանց. լաւ է, որ այդ հիւանդի մօտ նըստողը բոլորովին յարաբերութիւն չունենայ առողջների հետ. բայց եթէ այդ չի կարելի, այն ժամանակ նա պէտք է լաւ լուանայ երեսն ու ձեռքերը, հագնի նոր իստակ շորեր և ապա մօտենայ առողջներին:

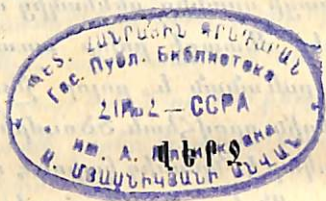
7) Հիւանդի առողջանալուց յետոյ՝ չի կարելի առողջներին իսկոյն նրա սենեակը մտնել, այլ պէտք է առաջուց սենեակի օդը բոլորովին փոխել, քամուտալ, այսինքն՝ բաց անել բոլոր պատուհաններն ու դռները մի ամբողջ շաբաթ, և ապա նոյն սենեակը ծխել ծծումբով (քուքուրդով) այսպէս, սենեակի դռները, պատուհանները և ամեն մի ծակօճակ պէտք է փակել ապա սենեակում դնել մանղալով կամ այլ ամանով կրակ, կրակի մէջ ածել ծծումբը. ծծումբի վառուելով՝ բարձրանում է մի խեղդող զազ, գոլորշի,

որը ոչնչացնում է սենեակի վարակող թոյնը. ծծումբի ծխուելու ժամանակ լաւ կըլինի սենեակում դնել և մի աման եփ տուած ջրով, որպէս զի սենեակը փոքր ինչ խոնաւանայ (խոնաւ օդում ծծումբը աւելի լաւ է ծրխւում), բացի սրանից՝ սենեակից պէտք է հեռացնել մետաղէ բոլոր առարկաները որ չըսեանան և բոլոր շնչաւոր կենդանիներին, որովհետեւ ծծումբի ծուխը վնասակար է, նրանից կարող է մարդ հազալ և մինչև անգամ հազի հետ թքել արիւն: Նրկու օր այսպէս ծխելուց յետոյ՝ սենեակի դռներն ու պատուհանները պէտք է բանալ և ամբողջ սենեակը մինչև անգամ պատերը լաւ լուանալ աղաջրով: Այս բոլորը կատարելուց յետոյ՝ այդ սենեակում կարող են բնակուել և առողջ մարդիկ:

8) Հիւանդի զործածած բոլոր շորերն ու սպիտակեղէնները պէտք է անպատճառ այրել իսկ այն շորերը, որոնք շատ նոր են և խնայում են այրել, պէտք է եփ տալ տաք ջրի մէջ և

այդ ջրի մէջ պէտք է դնել մի կտոր
շէք կամ աղ և ապա հազնել:

9) Հիւանդի գործ ածած ամանները
պէտք է մի քանի անգամ լաւ լուա-
նալ եւի տուած ջրի մէջ և ապա գոր-
ծածել:



ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջաբան	3
Ե. Բզացաւ (ղիջտերիտ)	5
Բ. Օտղիկ	14
Գ. Խնէնշանակում ծաղիկ կտրելու	18
Դ. Վարմուկ	23
Ե. Քուծէշ	32
Զ. Արիւնատան փորլուծութիւն կամ նքոց	39
Է. Խօլիւրա	41
Ը. Թոքախտ (չախտակա)	42
Թ. Վարակման դէմ միջոցներ	46

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

2013

<< Ազգային գրադարան



NL0074774

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

- 1) Առաջին օգտակար միջոցներ յանկարծակի հիւանդութեան և փորձանքի ժամանակ. դիրք 5 կօպ. (սպառուած է):
- 3) Իճէ սիթիլիսը (տպւում է):

ԳԻՆԸ ԶԻՆԳ ԿՕՊԵԿ Է: